

2010:06

ANTIKVARISK KONTROLLRAPPORT

Vallby kyrka

UTVÄNDIG RESTAURERING AV VALLBY KYRKA, VALLBY SN, ENKÖPINGS
KN

UPPLANDSMUSEET

Per Lundgren 2010

Omslagsfotografi: Vallby kyrka efter slutförd restaurering
Foto: Per Lundgren, Upplandsmuseet 2010

Upplandsmuseets rapporter 2010:06

ISSN 1654-8280

© Upplandsmuseet 2010

UPPLANDSMUSEET

INNEHÅLL

Sammanfattning av utförda arbeten	5
Administrativa uppgifter	5
Byggnadshistorik med relevans för ärendet	5
Plåttaket	5
Fasaderna	6
Sakristian	6
Tornet	6
Takprydnader	6
Utförda åtgärder	7
Tak på långhus och vapenhus	7
Torntak	11
Reparation av tak och spira på sakristia	13
Stigportar	16
Invändiga arbeten	20
Avvikelser från arbetshandlingar	20
Kulturhistorisk bedömning av utförda arbeten	21
Iakttagelser under arbetena	21
Övriga handlingar med relevans för ärendet	24

Sammanfattning av utförda arbeten

Yttertaken har lagts om, fasaderna har putslagats och avfärgats och fönster och takprydnader har renoverats. Tornet har renoverats invändigt.

Administrativa uppgifter

Objekt	Vallby kyrka
Socken	Vallby
Kommun	Enköping
Byggherre	Enköpings kyrkliga samfällighet
Arbetshandlingar	Plåtkonsult R. Svensson AB 2009-03-04 (tak) Werket Arkitekter AB 2009-03-11
Byggleddare	Ola Svensson, Plåtkonsult R. Svensson AB
Entreprenör	Husrestauratören Bygg & Måleri i Uppland AB (ge) Andréasons Plåtarbeten AB (ue)
Antikvarisk kontrollant	Upplandsmuseet genom Per Lundgren
Byggnadstid	maj 2009 – januari 2010
Antikvarisk slutbesiktning	2010-01-21
Diarienummer	Km-151-2007
Länstyrelsens diarienummer	433-9110-08

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Plåttaket

*Vallby kyrka
fotograferad 1905
av Schagerström.
Plåttaket var då
helt nylagt och
ersatte ett tidiga-
re spåntak. Lagg
märke till sak-
ristians skorsten
med dragrör.*

Innan kyrkan försågs med ett plåttak hade den ett yttertak av spån. Från 1735 finns en notering om att taket blev ”spånslaget alldeles ånyo”. Möjligen byttes både underbrädning och spån vid detta tillfälle. På ett odaterat fotografi syns kyrkan med sitt spåntak och på ett annat fotografi, som är daterat 1905, har den fått ett plåttak. Troligen togs de två fotografierna samma år, innan och efter en restaurering som förutom takomläggningen också innefattade installation av ett långt dragrör till den skorsten som fanns till sakristian. Missfärgningar och sprickor i sakristians puts är identiska på de båda bilderna. Plåten lades i formatet 60 x 120 cm med hakfalsar på linje. Vid takfoten utfördes en ståndränna som avvattnades med stuprör. Plåttaket på sakristian bör ha lagts om i samband med att kyrkan försågs med elvärme 1951, åtminstone det västra takfallet där skorstenen tidigare fanns. Plåttaket tycks senast ha renoverats 1987, med ilagningar med ny plåt vid takfoten och uppsättande av snörasskydd. Fotrännan fick ett stöd av tjärade träbjälkar fixerade med stålkonsoler.

Fasaderna

Byggnadens fasader är spritputsade med omfattningar av slätputs. Sakristian har spikpickad yta med omfattningar av slätputs. Fasadrenoveringar har skett 1981 – 1982 samt möjligen 1988. De spritputsade partierna har vid tidigare fasadrenovering avfärgats med stänkrputs.

Sakristian

Sakristian byggdes på 1740-talet. Ursprungligen hade den spåntak liksom långhuset. Sakristian försågs med ett kors på en glob. Den fick sitt plåttak samtidigt som långhuset.

Tornet

Tornet uppfördes på 1400-talet. Det ombyggdes på 1700-talet och kring mitten av 1800-talet, då det fick dagens utseende.

Takprydnader

År 1736 sattes ett nytt kors upp på långhusets östra gavel. Korset hade förtenta bleckklot.

Utförda åtgärder

Vallby kyrka innan restaurering.

Tak på långhus och vapenhus

Plåttaket på vapenhuset och långhuset täcktes om i sin helhet. Det gamla plåttaket revs och underbrädningen reparerades och kompletterades. Ett nytt plåttak lades med samma detaljutförande och plåtmönster som det gamla. Den nya plåten består av 0,7 mm tjock obelagd varmförzinkad stålplåt med ofalsad dimension 67 x 1250 cm. Plåten lades på underlagspapp typ YAP Underfelt. Innan läggning målades plåten på undersidan. Falstättning skedde med linoljefärg med 30 % rå linolja. Språngbleck utfördes av 0,9 mm aluzink. Insticksluckor utfördes i befintligt utförande men på nya, mer praktiska ställen. Gavelskivorna utfördes med uppvik och ståndskeivor anslöts med putsbärande kant.

Genomrostat språngbleck på vapenhuset. Innan restaurering.

Långhusets södra takfall innan restaurering. Överst i bilden gamla skivtäckningen från 1905, vid takfoten sentida ilagning med förstärkt fotränna.

Rännnal mellan långhus och vapenhus innan restaureringen med snörasskydd.

Långhusets norra takfall med bortrivna plätttäckning. Skadad underbrädning har tagits bort och lagning med nya bräder pågår.

Långhusets södra takfall under restaurering. På de nedre delarna av takfallet är lagningen av underbrädningen klar och man har täckt ytan med underlagspapp.

Långhusets södra takfall under pågående plåtläggning.

*Läggning av södra
långhustakets foträn-
na.*

*Vapenhuset med
omlagt tak.*

*Långhusgaveln efter
omläggning av tak.
Detalj av gavelskiva.*

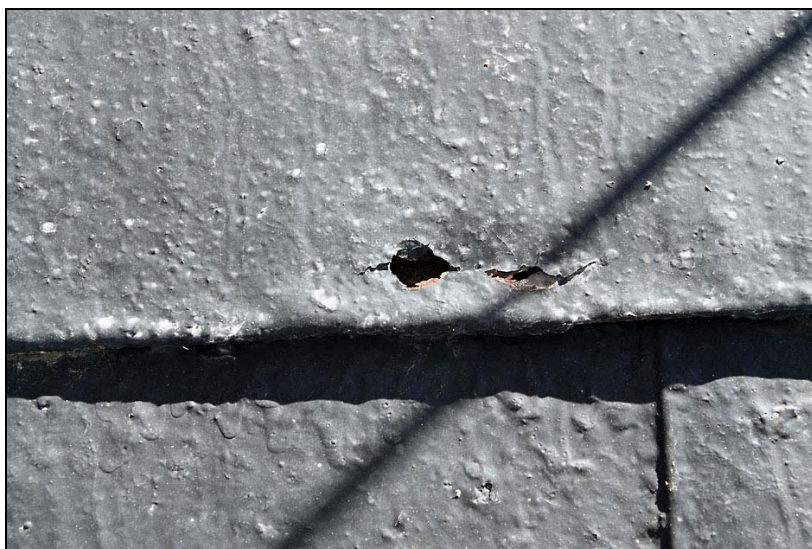
Torntak

Tornets två takfall och lanterninens väggar var klädda med plåt i småplåtsformat. Befintlig plåt revs och underbrädningen reparerades. Det övre takfallet hade stora skador, både på underbrädningen och i taklaget. Omfattande timmerlagningar fick göras och hela takfallet fick ny underbrädning. Stocken för krönkorset fick bytas ut mot en ny. Därefter lades ett nytt plåttak på underlagspapp. Den nya plåten består av 0,7 mm tjock obelagd varmförzinkad stålplåt med ofalsad dimension 67 x 60 cm. Plåten lades med dubbelfalsade tvärfalsar och enkelfalsade längsgående falsar. Språngbleck utfördes enkelfalsat och utan knäck.

Plåten grundades med Pentur Primer och slutströks med Pentur Kultur.

Tornlanterninen innan restaurering. Lanterninen är täckt med småplåtar i slättäckning. Fönsterna har skrapats, trälagats, kittats och målats.

Genomrostad plåt på lanterninen. Innan restaurering.

Tornlanterninen efter rivning av befintlig plåtbekädnad, lagning av underbrädning samt uppsättande av underlagspapp.

Tornlanterninen efter ny slättäckning med småplåtsformat.

Torntaket efter trälagningar med bland annat iskarvning av nya bjälkar.

Torntaket efter omfattande trälagningar. Tornet har fått en ny stock för krönkorset.

Torntaket efter slutförd restaurering. Hela lanterninen har fått ny plåt som målats svart.

Reparation av tak och spira på sakristia

Sakristians lanternin hade en hel del skador i fasaden. Karmbottenstyckena i de tre nischerna var kraftigt skadade. Överliggaren till listverket mellan nischerna, var felaktigt utförd med stumma skarvar som ledde in vatten i konstruktionen. I pilastrar och speglar fanns torrsprickor och lösa speglar och listverk hade på många håll slagit sig. En tidigare lagning av korsets infästning hade gjorts så att korset inte stod rakt i förhållande till takfallen. Vid restaureringen utfördes nöd-

vändiga trälagningar, bland annat försågs tre av luckorna med nya undertsycken, en ny lucka tillverkades och listverket kompletterades. Målning skedde sedan i befintlig färgsättning.

Ett listverk löper längs nischernas understycken. Överliggaren vid knutarna har bytts i senare tid. Profilen på denna överliggare stämmer inte riktigt med den ursprungliga och överliggaren ansluter inte till listen vid nischerna på ett bra sätt. Innan restaurering.

De profilerade karmbottenstyckena var alla kraftigt rötskadade. Bilden visar nischen mot väster, som har en påspikad bräda. Innan restaurering.

Korsets infästning hade tidigare reparerats genom att hjärtstocken bytts mot två tryckimpregnerade plank. Planken hade hamnat något snett i förhållande till takfallen. Vid restaureringen byttes hjärtstocken, som utgör den stående delen av prydnaden, ut mot en ny. Även klotet var rötskadat och fick bytas ut mot ett nytt i lärkträ. Klotet tjärades.

Lanterninens östra fasad innan restaurering: Spontad, stående panel spikad med smidd spik. Bräderna har glidit ur sponten och behöver justeras. På den dolda, södra fasaden finns en liggande panel med snedfasade kanter i stället för spont.

Sakristian efter slutförd restaurering.

Stigportar

Taket på de båda stigportarna lades om i småplåtsformat. Portarna målades.

*Nordvästra stigporten
efter restaurering.*

*Östra stigporten efter
restaurering.*

Fasader

Fasaderna rengjordes, lös puts höggs bort och sprickor höggs upp. Ankarslut fri-lades. Putslagning skedde med platsblandat kalkbruk med ballast 2 – 3 mm naturgrus. Andelen ballast varierade mellan 1:3 och 1:5. Lagade ytor avfärgades med Maxit Serpo 242 CD-färg (limförstärkt kalkfärg med dolomitballast), färgkod 33020 i Maxits färgkarta. Därefter sprutades hela ytan med Maxit Serpo 232 CD-stänk (genomfärgad kalkädelputs) i samma färg. Vita, slätputsade partier avfärgades med Maxit Serpo 232 CD, färgkod 3301 vit. De röda partierna på sakristian sprutades med Maxit Serpo 232 CD-stänk, färgkod 33037.

Vid fasadrestaureringen frilades ankar-sluten. De gjordes rena, rostskyddsbe-handlades och svart-målades.

Frilagd tegelomfattning på tornet.

Fasadparti under rengöring. Putsytorna hade många lagningar och olika sorters bruk.

*Putslagat fasadparti
på tornets norra sida.*

Fönster och dörrar

Tornets lanterninfönster och tornets runda fönster har totalrenoverats med rengöring, trälagningar, kittning och målning. Kyrkporten och korfönster har målats med en rödbrun färg, NCS 6020-Y70R. Kyrkfönstren i övrigt har målats med en beige färg, NCS 4520-Y30R. Stigportarna har målats grå, NCS 2010-R90B. I samtliga fall har Ottossons linoljefärg använts.

*Fönster på sakristian
efter restaurering.
Bågen har kittats och
målats och fönster-
blecket har bytts ut.*

Detalj av fönsterbleck på sakristian efter restaurering.

Utvändiga prydnader

Långhusets gavelkors med snedstag är troligen från 1736. Korset monterades ner och renoverades på verkstad. Det skrapades, lagades, rostskyddsbehandlades och målades.

Långhuskorset är gjort med ett kors av smidesjärn med klot av ihoplödda zinkplåtsbitar. Enligt en notering från 1736 ska klotet ha varit förtent.

Tornlanterninens takprydnad består av ett kopparklätt träkors med ett kopparklot. Korset är förmodligen jämnårigt med tornombyggnaden kring mitten av 1800-talet. Vid restaureringen visade det sig att kopparklotet låg direkt an mot korsbjälkens plåtstos, som därför hade rostade sönder. En ny stös och en ny korsbjälke sattes upp.

Sakristians takprydnad, ett träkors på ett klot, var kraftigt rötskadat och korset var av. En ny prydnad fick tillverkas. Det nya klotet utfördes i lärkträ. Infästningen justerades så att prydnaden står i rät vinkel till långhuset. Korset tjärades.

Invändiga arbeten

Bjälklaget och golvet ovanför tornets klockvåning har renoverats. Landgångar och räcken har kompletterats. På långhusets vind har stegar monterats.

Tornets lanterninvåning innan restaurering.

Nya landgångar och räcken sattes upp i samband med restaureringen.

Avvikelser från arbetshandlingar

- Efter rivning av plåtytorna på långhuset visade det sig att underbrädningen, som inte hade varit inspekterbar tidigare, var i betydligt sämre skick än förväntat. En anseilig del av underbrädningen måste bytas.
- Plåttaken på sakristian och tornet var i sämre skick än vad som bedömdes i arbetshandlingen och ett omfattande byte av plåt blev nödvändig.
- Sakristians takkors var genomruttet och fick nytillverkas. På lanterninen fick mer trälagningar än beräknat göras.

- Timmerlagningar i tornet med bland annat ny infästning av krönkorset fick utföras.
- Nya fotrännor har gjorts 100 mm höga istället för 75 mm.
- Taket på långhuset, vapenhuset och stigportarna planeras att målas under 2010.

Vid slutbesiktningen 2010-01-21 noterades bland annat att ytterbågarna på långhusets norra sida endast målats på utsidan, att det fanns färgskiftningar på tornfasaden (troligen beroende på bomlagen).

Kulturhistorisk bedömning av utförda arbeten

Arbetet har utförts med god omsorg om byggnadens kulturhistoriska värden. Bland annat har en glädjande stor del av den äldre underbrädningen kunnat bevaras och putslagningar och avfärgning har skett så att befintlig struktur bevarats. Fotrännan har fått ett traditionellt utförande och de misspyrdande snörasskydden vid vapenhuset har avlägsnats.

Iakttagelser under arbetena

Vid rivningen av plåten i samband med omläggning av plåttaket på Vallby kyrka framkom att den befintliga underbrädningen till stor del är mycket gammal.

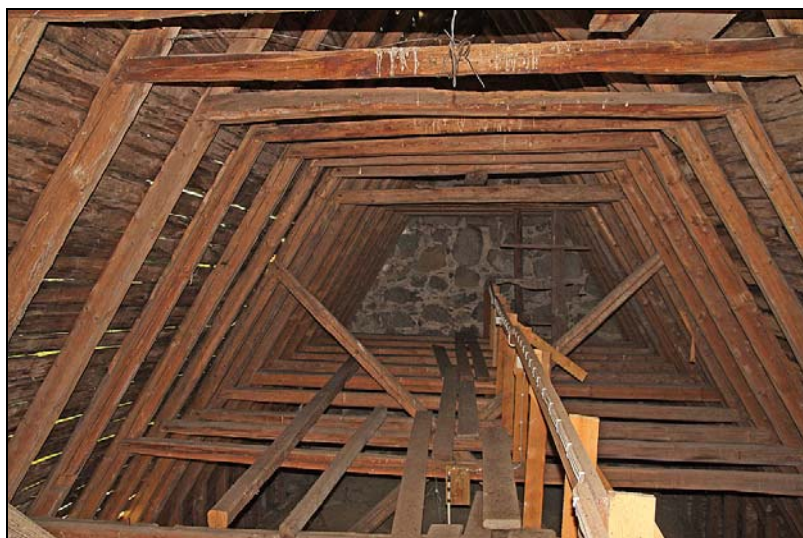
Det östra gavelröstet består av en äldre del i gråsten, påbyggt med tegel till en högre och brantare lutning. Dagens taklag hör ihop med denna mer sentida, kraftiga lutning. Tegelmuren är 1 ½-stens tjock och murad med ganska glesa bindare. Gråstensmuren bör härstamma från kyrkans utvidgning åt öster ca 1250 – 1350, medan tegelpåbyggnaden troligen utförts efter att tornet uppförts. Taklaget har en gotisk konstruktion med takstolar där högbenen binds samman med en lägre samt en högre hanbjälke över valven och där takfoten är utformad med stödben och tassar. Några av takstolarna är förstärkta med saxsparrar. Stödbenen är förbundna med högbenen med laxade bladningar med klack, fixerade med dymlingar. Denna typ av förband är kända från senmedeltida takkonstruktioner men används också i senare tid. Bindbjälkarna har raka blad som fixerats med grov smidd spik.

Underbrädningen består huvudsakligen av kluvna, bilade bräder som överlappar varandra ett par centimeter genom fasning av kanterna. Bräderna är omkring 2 – 3 cm tjocka och bär spår av spikhål. Denna underbrädning bör ha suttit på taket då det hade spåntäckning, och det är inte omöjligt att den sattes upp i samband med att dagens taklag restes. Det är också tänkbart att den sattes upp i samband med omläggningen av taket 1735. På norra takfallet finns lagningar med ramsågade bräder i östra och västra delen. Dessa lagningar utfördes sannolikt i samband med att spåntäckningen revs och ett plåttak sattes upp omkring 1905.

Takstolarna har inte någon förstävning i längsled, bortsett från den klena underbrädningen. Takstolarna lutar i vissa fall ganska kraftigt åt öster. Underbrädningen är vågig mellan takstolarna, vilket tyder på att de inte förmått hålla takstolarna i läge.

Stödbenens förband med högbenen.

Takstolarnas övre och undre hanbjälkar med tornmuren i fonden.

Långhusets östra gavelröste med gråstens- respektive tegelmur.

Kraftigt vittrad och rötskadad gavelstock på långhustes östra gavel

Detalj av äldre underbrädning med ny ilagning.

Vid putsrenoveringen av tornet framkom rödfärgad gråsten, vilket tycks stämma med en notering från 1741 om att kyrkan då blev "rappad och rödmålad".

Övriga handlingar med relevans för ärendet

- 2008-12-19 werket arkitekter ab: kompletterande uppgifter till ansökan
- 2009-03-06 Länsstyrelsen: tillståndsbeslut 433-9110-08
- 2009-03-11 werket arkitekter ab: bygghandling
- 2009-03-17 Vallbykommittén: sammanträdesprotokoll
- 2009-03-19 Länsstyrelsen: tjänsteanteckning rörande plåtformat
- 2009-03-20 Länsstyrelsen: meddelande om godkänd bygghandling
- 2009-05-13 Husrestauratören Bygg & måleri AB: dokumentation
- 2009-05-29 Husrestauratören Bygg & måleri AB: dokumentation
- 2009-06-05 Husrestauratören Bygg & måleri AB: dokumentation
- 2009-06-09 Upplandsmuseet: angående skador på sakristians lanternin
- 2009-06-17 werket arkitekter ab: protokoll byggmöte nr 1
- 2009-06-22 Husrestauratören Bygg & måleri AB: lägesrapport
- 2009-07-01 Husrestauratören Bygg & måleri AB: lägesrapport
- 2009-07-29 Husrestauratören Bygg & måleri AB: dokumentation
- 2009-08-24 Vallbykommittén: sammanträdesprotokoll
- 2009-08-31 Husrestauratören Bygg & måleri AB: dokumentation
- 2009-09-25 Husrestauratören Bygg & måleri AB: dokumentation
- 2009-09-28 Upplandsmuseet: PM angående arbeten på långhustaket
- 2009-10-20 Upplandsmuseet: PM angående arbetenas omfattning
- 2009-11-02 Husrestauratören Bygg & måleri AB: lägesrapport
- 2010-01-21 Andréasons Plåtarbeten AB: dokumentation
- 2010-01-25 Husrestauratören Bygg & måleri AB: slutrapport
- 2010-01-28 AB Oktabinn: protokoll från slutbesiktning